

УДК 94(477):32.001.73“18”

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-2034-2048](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-2034-2048)

Галуха Любов Юріївна кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-5174-5286>

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ХІХ СТОЛІТТІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню процесів формування української національної ідентичності в ХІХ столітті через призму діяльності інтелектуалів. Цей період є визначальним для розуміння історичних і соціокультурних передумов національного відродження. Актуальність теми визначається потребою в осмисленні ролі інтелектуалів у розбудові національної ідеї, що залишається важливою в контексті сучасних викликів української державності та ідентичності.

Метою дослідження є аналіз історичних і соціальних умов, які сприяли активізації діяльності українських інтелектуалів у ХІХ столітті, визначення їхнього внеску у формування національної ідеї та оцінювання впливу цих ідей на подальший розвиток української ідентичності.

У роботі використано міждисциплінарний підхід, який поєднує історичний, культурологічний та соціологічний аналіз. Застосовано методи історичної ретроспекції, порівняльного аналізу, а також контент-аналізу літературних і публіцистичних джерел ХІХ століття.

Дослідження виявило, що соціально-економічні та політичні трансформації ХІХ століття, зокрема скасування кріпосного права, розвиток капіталістичних відносин, а також національні рухи в Європі, створили сприятливі умови для активізації українських інтелектуалів. Їхня діяльність охоплювала широкий спектр напрямів, серед яких найбільший вплив мали література, публіцистика, політика та культурна діяльність, формуючи основи національної ідеї, а також закладаючи підвалини подальших визвольних рухів.

Результати дослідження демонструють, що діяльність українських інтелектуалів ХІХ століття мала значний вплив на формування національної ідентичності та стала підґрунтям для розвитку сучасного українського суспільства. Ідеї цього періоду залишаються актуальними в контексті сучасної боротьби за збереження національної єдності, мови та культури.

Ключові слова: інтелектуальні еліти, національна свідомість, національна ідея, українське національне відродження, культурна спадщина, політичні погляди, романтизм.

Halukha Liubov Yuryivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-5174-5286>

THE ROLE OF UKRAINIAN INTELLECTUALS IN THE FORM OF NATIONAL IDEAS IN THE 19TH CENTURY

Abstract. The article is devoted to the study of the processes of formation of Ukrainian national identity in the 19th century through the prism of intellectuals' activities. This period is key for understanding the historical and socio-cultural prerequisites of national revival. The relevance of the topic is determined by the need to understand the role of intellectuals in the development of the national idea, which remains important in the context of modern challenges of Ukrainian statehood and identity.

The purpose of the study is to analyze the historical and social conditions that contributed to the intensification of the activities of Ukrainian intellectuals in the 19th century, determine their contribution to the formation of the national idea and assess the impact of these ideas on the further development of Ukrainian identity.

The work uses an interdisciplinary approach that combines historical, culturological and sociological analysis. The methods of historical retrospection, comparative analysis, as well as content analysis of literary and journalistic sources of the 19th century are applied.

The study found that the socio-economic and political transformations of the 19th century, in particular the abolition of serfdom, the development of capitalist relations, as well as national movements in Europe, created favorable conditions for the activation of Ukrainian intellectuals. Their activities covered a wide range of areas, among which literature, journalism, politics and cultural activities had the greatest influence. They focused their activities in the field of literature, journalism, politics and culture, forming the foundations of the national idea. It was determined that their work contributed to the preservation and spread of the Ukrainian language, historical memory and cultural traditions, and also laid the ideological foundations for further liberation movements. The results of the study demonstrate that the activities of Ukrainian intellectuals of the 19th century had a significant impact on the formation of national identity and became the basis for the development of modern Ukrainian society. The ideas of this period

remain relevant in the context of the modern struggle for the preservation of national unity, language and culture.

Keywords: intellectual elements, national celebrity, national idea, Ukrainian national revival, cultural decline, political views, romanticism.

Постановка проблеми. Формування національної ідеї є одним з основних процесів у розвитку національної самосвідомості будь-якого народу. У XIX столітті, коли в Європі активізувалися національно-визвольні рухи, питання самоідентифікації, культурного відродження та утвердження національної ідеї стало нагальним і для українців. У цей період українські інтелектуали відігравали визначальну роль у створенні концепції національної ідеї, яка ґрунтувалася на історичних, культурних та соціальних аспектах українського народу.

Попри значний внесок інтелектуалів у розвиток національної ідеї, ця тема залишається недостатньо вивченою. Зокрема, потребує ґрунтового аналізу їхня роль у формуванні основних елементів ідеї, таких як національна ідентичність, мова, культура та історична пам'ять. Також недостатньо досліджено взаємозв'язок між діяльністю українських інтелектуалів та розвитком національно-визвольного руху.

Таким чином, проблема полягає в необхідності визначення та аналізу ролі українських інтелектуалів у формуванні національної ідеї в XIX столітті, що дасть можливість не лише глибше зрозуміти історичні процеси того часу, але й осмислити сучасне значення їхнього внеску в становлення національної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування національної ідеї в Україні в XIX столітті привертає увагу багатьох дослідників, адже цей період став визначальним для становлення української національної свідомості. Серед вагомих праць, присвячених цій тематиці, варто виокремити роботи таких учених, як О. М. Куць, М. П. Мадін [1], С. Плохий (S. Plokyh) [2], Т. Горбань [3], які окреслили поняття й значення національного відродження в Україні. Науковці детально описують соціально-економічні умови, політичний контекст і роль культурної діяльності у формуванні національної свідомості.

Автори С. О. Наумова [4], Л. Станіславенко [5] та В. А. Смолій, Я. В. Верменич [6] пропонують новий погляд на процеси національного відродження, інтегруючи їх у ширший європейський контекст, звертаючи увагу на трансформацію соціальних структур, еволюцію політичної свідомості та вплив європейських революційних рухів на українську інтелектуальну еліту.

Попри значний масив досліджень, існує низка проблем, які вимагають додаткової уваги. Зокрема, недостатньо вивчено взаємодію між інтелектуалами різних регіонів України та їхній внесок у створення єдиної національної ідеї, а також питання того, як соціально-економічні умови вплинули на формування світогляду українських інтелектуалів та їхню діяльність.

Ця стаття має на меті заповнити зазначені прогалини, звернувши увагу на міжрегіональні зв'язки українських інтелектуалів, їхній вплив на формування національної ідеї через літературу, публіцистику та політичну активність. Таким чином, дослідження сприятиме глибшому розумінню процесів, які визначили національну ідентичність українців у XIX столітті.

Метою статті є визначення ролі українських інтелектуалів у формуванні національної ідеї в XIX столітті, аналіз їхнього внеску в розвиток національної свідомості та ідентичності, а також вивчення основних механізмів, через які вони впливали на суспільні процеси того часу.

Завдання роботи:

дослідити історичні та соціальні умови, які сприяли активізації діяльності українських інтелектуалів у XIX столітті;

визначити основні напрями діяльності інтелектуалів у формуванні національної ідеї, зокрема в літературі, публіцистиці, політиці та культурній сфері;

виявити вплив ідей XIX століття на подальший розвиток української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. XIX століття стало визначальним періодом для формування української модерної нації. Це був час, коли в українському суспільстві почалося активне визрівання національного питання, формулювання цілей і завдань національно-визвольного руху та подолання численних труднощів на цьому шляху. Важливою рисою зазначеного періоду стало поширення національної ідеї від вузького кола інтелектуалів до ширших верств суспільства, що заклало підґрунтя для національного відродження. На кінець XVIII – початок XIX століття, унаслідок тривалого історичного формування українського етносу на етнічних українських землях, визначилася територія українців, яка залишалася майже незмінною до подій 1917–1921 років. Проте після ліквідації козацької автономії російським царизмом український народ залишився без власної державності [7].

Землі України було розділено між двома імперіями: більша частина, близько 85% земель заселених українцями – Лівобережжя, Слобожанщина, Правобережжя, Південь (їх ще називали Наддніпрянщина), – опинилася під

владою Російської імперії, а західноукраїнські землі, такі як Галичина, Буковина та Закарпаття, увійшли до складу Австрійської монархії. Цей поділ ускладнював взаємодію між регіонами та обмежував розвиток української національної ідентичності. Україна опинилася в статусі внутрішньої колонії, що суттєво гальмувало її соціокультурний розвиток. У містах, які були важливими центрами модернізації та політичного життя, домінували мова та культура імперських етносів: російська – у Наддніпрянщині та польська, румунська, угорська – у західних регіонах. Українське населення витісняли до сільської місцевості, а його мова та культура зазнавали маргіналізації.

Русифікація та полонізація здійснювалися імперськими адміністраціями. Зокрема, русифікація охоплювала такі заходи, як заборона друку українською мовою, обмеження українського книговидання, витіснення української мови зі сфери освіти та культури (Валуєвський циркуляр та Емський акт). У містах культивувалася думка про «меншовартість» української культури, що уповільнювало процес формування національної свідомості [7].

Водночас у XIX столітті українська інтелігенція зазнавала впливу європейських політичних та ідеологічних рухів. Романтизм, який акцентував на народній культурі, мові та історії, став однією з основ для створення нової української ідеології, яку українські діячі творили на базі народних традицій, що дало їм змогу мобілізувати ширші верстви населення. Наполеонівські війни, польський революційний рух і поширення європейських ідей сприяли українським інтелектуалам у пошуках нових підходів до розв'язання національного питання.

Обмежений розвиток соціальної структури українського суспільства також впливав на формування національної ідеї. Домінування сільського населення в складі українців, яке зберігало традиційну культуру, гальмувало творення модерної національної ідентичності. Водночас саме народні традиції стали джерелом натхнення для інтелектуалів, які прагнули створити нову українську ідеологію, пристосовану до умов модерного світу.

Суспільно-політичні умови XIX століття в Україні, позначені колоніальним статусом, культурними утисками та впливом європейських ідей, створили складне, але сприятливе середовище для формування української модерної нації. Саме цей період заклав основи національної ідеї, яка поступово поширилася серед широких верств населення і стала визначальною для українського визвольного руху.

Завдання, які постали перед українськими інтелектуалами в XIX столітті, були надзвичайно складними та багатограними. Українські діячі того часу вважали необхідністю консолідувати спільноту, яка на той момент вважалася «неісторичною» нацією, тобто такою, що не мала власної

державності та місця на політичній карті Європи [6, с. 144]. Основна складність полягала не лише у відсутності політичної самостійності, але й у тому, що українські землі було поділено між двома великими імперіями – Російською та Австро-Угорською. Ці держави мали різні історичні долі, управлінські моделі та культурні традиції, проте їх об'єднувала готовність використовувати всі можливі засоби для збереження своєї територіальної цілісності та впливу [8, с. 26].

У таких умовах українським інтелектуалам доводилося працювати над створенням моделі національного минулого, яка могла б стати основою для формування національної ідентичності. Це завдання передбачало звернення до міфологізованої патріотичної традиції, що поєднувала історичну спадщину з елементами романтизму та народної культури. Головним елементом цієї роботи стала «боротьба за спадщину», яка потрапила в центр наукових та культурних інтересів тогочасної інтелігенції. Особливо складним завданням було витримування конкуренції з іншими національними проектами, зокрема польським, який претендував на значну частину історичної спадщини українських земель. Це змагання набуло політичного характеру, адже кожна сторона прагнула спрямувати процеси ідентифікації вигідно для себе.

Українські інтелектуали також черпали натхнення з ідей національного суверенітету, які набували популярності в Європі після Французької революції кінця XVIII століття і сприяли поширенню концепції національної самосвідомості, зокрема завдяки впливу праць Йоганна Гердера, який розглядав етнічне походження як основний аргумент для самостійності народів. Українські діячі, переймаючи ці європейські ідеї, почали розвивати концепцію національної ідентичності, базуючись на етнічних, культурних та історичних особливостях українців.

Попри значний тиск імперій, які активно здійснювали політику русифікації та колонізації, українські інтелектуали заклали основи для створення національної ідеї. Вони прагнули об'єднати розрізнені елементи українського суспільства, звертаючись до народної культури, мови, історії та традицій [9, с. 112]. Їхні зусилля сприяли формуванню національної свідомості, яка стала важливим чинником визвольного руху та основою для подальшого розвитку української державності.

Як зазначають автори монографії «Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах», завдання, які постали перед українськими інтелектуалами в XIX столітті, можна проаналізувати через призму схеми, запропонованої чеським ученим М. Грохом, який виокремлює три фази розвитку національних рухів у Східній Європі [1, с. 12]. Ця схема допомагає краще зрозуміти етапи становлення української національної ідеї та ролі інтелігенції в цьому процесі (табл. 1).

Таблиця 1

**Роль інтелігенції в становленні української національної ідеї
крізь призму схеми, яку запропонував М. Грох**

Характеристика фази	Основні напрями діяльності українських інтелектуалів
Перша фаза («академічна», «фаза А»)	
Охоплювала період кінця XVIII – середини XIX століття. Основну увагу було зосереджено на наукових студіях, спрямованих на вивчення історичних та культурних основ українського народу. Етнографічні, філологічні та історичні дослідження, проведені українськими інтелектуалами, закладали базу для формування національної самосвідомості	Збирання фольклору, традицій, звичаїв і мовних особливостей, які підкреслювали самобутність українського народу; осмислення історичного минулого, включаючи козацьку добу та роль Русі-України як основи української ідентичності; формування літературної мови, придатної для освітніх і наукових цілей, стало пріоритетним завданням
Друга фаза («культурницька», «фаза В»)	
У середині XIX століття український національний рух вступив у фазу культурницької активності. Цей етап характеризується переходом від суто академічних до культурних ініціатив, що мали на меті поширення ідей національного відродження серед широких верств населення	Створення освітніх і культурних організацій, що займалися популяризацією національної ідеї серед селян та міщан; видання книг, журналів та підручників, які не лише ознайомлювали людей із національною історією, але й формували почуття приналежності до української спільноти; культурна діяльність стала основним механізмом впливу на маси, зокрема, через літературу, театр, музику та мистецтво
Третя фаза («політична», «фаза С»)	
Ця фаза почалася наприкінці XIX століття і позначилася виходом українського національного руху на політичний рівень. Українські інтелектуали усвідомили необхідність боротьби за політичну автономію, а згодом і державність	Утворення політичних партій та організацій, що дало змогу систематизувати зусилля в боротьбі за права українців у межах двох імперій; поєднання культурного та політичного аспектів, що сприяло поширенню ідеї національного суверенітету серед усіх верств населення; участь у загальноєвропейських дискусіях про права народів, спричинених поширенням ідей романтизму та революційних рухів

Джерело: складено автором на основі [1, с. 12–14]

Середина XIX століття стала періодом інтенсивного впливу імперських доктрин на українську ідентичність. Російська імперія посилено культивувала ідею «триєдиного руського народу», у якій українці, як і білоруси, розглядалися лише як регіональні варіації «великоросів». Ця концепція, відома як доктрина «єдиноруської нації», мала на меті асимілювати українців, позбавляючи їх національної самобутності та інтегруючи в єдину імперську культуру [6, с. 146–147].

Російська влада здійснювала систематичні заходи, спрямовані на утвердження малоросійської ідентичності, яка трактувалася як частина великої російської спільноти. Царський уряд реалізовував політику русифікації через освіту, релігію та адміністративну політику, що особливо активно проявлялося після скасування автономії Гетьманщини та ліквідації Запорізької Січі. Українська мова та культура піддавалися маргіналізації, тоді як на масовому рівні українців ідентифікували насамперед через релігійну приналежність або регіональну ідентичність.

На заході, у складі Австро-Угорської імперії, ситуація була іншою, але також складною. Визначальне польське бачення України зводило її роль до «кресів» – територій, історично пов'язаних із Польщею. Польські революційні рухи 1830 і 1863 років намагалися залучити українців до антиросійських повстань, проголошуючи гасла «за нашу й вашу свободу». Проте ці заклики здебільшого ігнорували особливі потреби та інтереси українців, що ще більше ускладнювало формування національної самосвідомості.

Польське середовище водночас демонструвало й альтернативні настрої. З'являлися прихильники українофільства, які прагнули порозуміння між двома народами. Проте такі погляди часто залишалися маргінальними. За умов бездержавності українська культура мала вторинний характер і не могла виконувати націєтворчу роль повною мірою. Відчуття меншовартості, комплекси «загубленої української людини» та «жертви історії» поширювалися навіть серед інтелігенції.

Для більшості українців, особливо в прикордонних регіонах, було характерне несформоване розуміння власної національної ідентичності. У повсякденному житті домінували релігійні та територіальні ідентифікації. Люди сприймали себе як православних християн, підданих царя чи мешканців певної місцевості, а не як частину окремої нації.

На рівні еліт проблема вибору між «українством» і «малоросійством» постала лише наприкінці XIX століття. Саме інтелектуали мали формувати суспільно-політичну думку, але їхні погляди часто були розділені. Одні сприймали російський імперський проєкт як природний для українців, інші ж активно виступали за розбудову окремої української ідентичності.

У середині XIX століття українська еліта опинилася перед складним вибором: або прийняти асиміляцію в межах імперських структур, або зазнати дискримінації через збереження національної ідентичності. Відсутність власної держави ставила інтелектуалів та елітні верстви суспільства в умови, де кожне рішення мало значні наслідки для їхньої самореалізації та для національного руху загалом. Незначна частина української еліти, за словами дослідників, не прийняла ідеї малоросійства й почала формувати концепцію України як окремої національної спільноти. Ці інтелектуали перетворили середньовічний топонім «Україна» на етнотопонім, символізуючи прагнення до національного відродження [2, с. 26]. Найяскравішим прикладом такого підходу стала діяльність Михайла Грушевського, який у своїй праці «Історія України-Руси» поєднав історичну спадщину Русі з майбутнім України, закладаючи основи сучасного українського національного наративу.

Водночас більшість еліт адаптувалися до імперських умов, приймаючи «правило фракталу». Вони інтегрувалися в «загальноруську» спільноту, підтримуючи імперські цінності заради кар'єрного зростання. Такий вибір був зручним і логічним в умовах, коли російська імперська політика надавала можливості для соціального просування, але лише за умови відмови від національних прагнень. Ця тактика мала неоднозначний вплив на український національний рух [3, с. 240–243]. З одного боку, вона стримувала формування масової національної свідомості, обмежувала інтелектуальний та політичний потенціал руху. З іншого – самі представники еліти, які інтегрувалися до імперської системи, нерідко зберігали елементи української ідентичності й сприяли її збереженню в прихованій формі.

Малоросійство набуло масового поширення як суспільне явище, що породжувало подвійне ставлення до української ідентичності. Воно сприяло лояльності до імперських структур, водночас обмежуючи здатність українців виступати як самостійна політична та культурна спільнота. Важливо усвідомлювати, що «драма малоросійства» не зводиться лише до колабораціонізму чи пристосуванства. Це був складний соціокультурний феномен, який відображав вибір між особистими інтересами та колективним національним ідеалом.

Українська еліта в умовах імперського тиску опинилася на перехресті історичних викликів. Невелика частина інтелектуалів боролася за збереження української ідентичності, формуючи національну ідею. Натомість більшість пристосовувалася до умов, зосереджуючись на індивідуальній самореалізації. Ця неоднорідність у позиціях еліт вплинула на темпи розвитку національного руху, але водночас підкреслила важливість подальшої боротьби за національне відродження.

Безпосередній вплив на українські землі мали національні рухи в Чехії, Словаччині, Хорватії та Сербії, а також діяльність західно- та південнослов'янських «будителів», таких як Ян Колар, Павел Шафарик, Вук Караджич, Вацлав Ганка та Людевіт Штур. Їхні ідеї проникали в Україну через Австро-Угорщину, хоча здебільшого таємно, враховуючи обмеження, накладені імперськими режимами [7]. Слов'янські національні рухи, зокрема чеський, мали особливо значний вплив на формування української національної ідентичності.

Чеський національно-визвольний рух із його культурною та політичною активністю став важливим джерелом натхнення для українських інтелектуалів. Цей вплив був помітним особливо на Лівобережжі, де, попри ліквідацію козацької автономії, населення зберігало елементи «історичної» та «державної» нації. Колишні традиції автономії та козацького самоврядування залишалися в колективній пам'яті, створюючи підґрунтя для національних зрушень.

На Лівобережжі боротьба дворянства за збереження своїх станових прав поєднувалася з пам'яттю народних мас про нещодавнє вільне життя. Ці фактори формували сприятливий ґрунт для розвитку українського національного руху. Саме Лівобережжя стало його географічним ядром і основним джерелом кадрового потенціалу. Представники місцевого дворянства, інтелігенція та духовенство, спираючись на історичну спадщину та натхненні прикладом інших слов'янських народів, відігравали провідну роль у поширенні ідей національного відродження.

Завдяки тісним культурним та інтелектуальним зв'язкам з іншими слов'янськими народами українські діячі не лише переймали досвід, але й інтегрували його у свій національний рух. Ці впливи допомогли українському суспільству адаптувати європейські ідеї національного суверенітету до своїх реалій, створюючи ґрунт для подальшої боротьби за національну ідентичність.

Основні напрями діяльності інтелектуалів у формуванні української національної ідеї наприкінці XIX – початку XX століття були багатограними та зосереджувалися на культурному, науковому й освітньому рівнях.

Одним із найважливіших центрів національного відродження стало Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі – НТШ). Завдяки зусиллям Михайла Грушевського НТШ перетворилося на потужний інтелектуальний осередок, який сприяв поширенню української національної ідеї не лише в межах Австро-Угорщини, але й на українські землі, підконтрольні Російській імперії. Мережа контактів, започаткована НТШ, охоплювала інтелектуалів із різних регіонів, зокрема Півдня України [10, с. 69–75].

Науковці з Одеси, серед яких Микола Комаров, Дмитро Сигаревич, Іван Липа, Іван Луценко та інші, активно співпрацювали з НТШ, беручи участь у роботі товариства, обміні літературою, листуванні та особистих зустрічах із галичанами. М. Комарова, зокрема, вважали одним із піонерів у налагодженні контактів між НТШ та південноукраїнськими інтелектуалами, що сприяло поширенню ідей національного відродження також на Лівобережжі [11, с. 90].

Іншою важливою сферою діяльності була організація українських культурно-освітніх товариств, таких як «Просвіта». Вони займалися популяризацією української мови, літератури, історії та культури серед широких верств населення. В Одесі, Миколаєві та інших містах діячі, такі як Д. Сигаревич, організовували зустрічі, лекції, а також здійснювали видавничу діяльність [11, с. 69–75].

Одним з основних впливів стало піднесення ідеї національного відродження. Особистості, такі як Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, закликали до збереження української мови, культури та традицій. Творчість Т. Шевченка, зокрема, мала потужний емоційний вплив на суспільство, наголошуючи на зв'язку українців із їхньою історією, землею та боротьбою за свободу [12, с. 12]. Його поезія, пронизана ідеалами соціальної справедливості та національної гідності, стала своєрідним кодексом для наступних поколінь.

Важливу роль у розвитку національної свідомості відіграли «Кирило-Мефодіївське братство» та його програмні документи, які заклали ідеї політичного й соціального визволення [13, с. 149]. Ідеологи братства поширювали думки про федералізм, демократичні свободи та єдність слов'янських народів з акцентом на самобутність української нації. Їхні погляди надихнули багатьох діячів визвольних рухів ХХ століття.

Розвиток українознавства, історіографії та фольклористики також мав значний вплив. Праці Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова стали основою для розуміння української історії як самостійного процесу, відмінного від російського чи польського наративів [14, с. 192]. Вивчення народної творчості, звичаїв і пісень підкреслювало унікальність українського народу, формуючи почуття гордості за свою спадщину.

Інтелектуали також активно брали участь у видавничій діяльності. Вони працювали над підготовкою та виданням праць з історії, літератури, етнографії, які сприяли формуванню української ідентичності [15, с. 62]. Наприклад, Михайло Грушевський і Володимир Гнатюк організовували видання матеріалів, що поширювалися як у Галичині, так і на Наддніпрянщині.

Завдяки тісним зв'язкам між інтелектуалами Наддніпрянщини та Галичини вдалося не лише створити єдиний простір українознавства, але й протистояти тиску російської імперської політики. Ідеї XIX століття стали визначальним чинником у формуванні сучасної української національної ідентичності. Це століття було періодом національного пробудження, коли інтелігенція, народні діячі й культурні лідери заклали фундаментальні ідеї, які сприяли усвідомленню українським народом своєї історичної місії та культурної спадщини.

Водночас у XIX столітті набули поширення ідеї, пов'язані з боротьбою за соціальні права. Тісний зв'язок селянської культури з ідеями українства сприяв популяризації національної ідентичності серед широких верств населення. Демократичні реформи другої половини XIX ст. та поширення освіти відкрили нові можливості для формування громадської думки, що сприяло популяризації ідей національного визволення.

Ідеї автономії та державності, які почали активно обговорюватися в XIX столітті, стали базою для політичних програм початку XX століття. Лідери Центральної Ради, діячі Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки спиралися на спадщину національних рухів попереднього століття. Формування української державності в 1917–1921 роках було прямим наслідком ідей, закладених у XIX столітті.

Отже, ідеї XIX століття мали всебічний вплив на українську національну ідентичність, заклавши її основні компоненти: культурну унікальність, прагнення до свободи та самовизначення. Вони стали підґрунтям для подальших етапів боротьби за незалежність України, охоплюючи події кінця XX та початку XXI століття, коли ідеали XIX століття продовжували надихати український народ на утвердження власної державності та ідентичності.

Висновки. Отже, XIX століття було періодом значних змін у суспільному та політичному житті Європи, які вплинули й на Україну. Ліквідація кріпосного права, поява перших модерних національних рухів та розвиток освіти створили сприятливі умови для активізації українських інтелектуалів. Водночас посилення імперських репресій щодо української культури, таких як Емський указ та Валуєвський циркуляр, стимулювало спротив і посилення культурно-національного руху. Соціальною основою для діяльності інтелектуалів стали селянство та міська дрібна буржуазія, які поступово долучилися до національного руху.

Інтелектуали XIX століття працювали в кількох основних напрямках, які суттєво сприяли формуванню національної ідеї. Через творчість таких особистостей, як Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та Іван Франко,

поширювалися ідеї національної свідомості, соціальної справедливості й самовизначення. Праці Миколи Костомарова, Володимира Антоновича та інших істориків сприяли відновленню історичної пам'яті українського народу, показуючи його оригінальність та самобутність. Діячі Кирило-Мефодіївського братства та інших організацій закладали основи політичної ідеології українського визвольного руху, зокрема, федералізму, автономії та демократичних прав.

Ідеї, сформовані українськими інтелектуалами в XIX столітті, стали основою для подальшого розвитку національної ідентичності. Вони надихнули визвольні рухи XX століття, зокрема, боротьбу за незалежність у 1917–1921 роках, а також визначили культурні й політичні орієнтири українського суспільства у XXI столітті. Головні принципи, такі як збереження мови, культури, історичної пам'яті, а також прагнення до свободи та державності, залишаються актуальними й сьогодні, слугуючи основою національного самоусвідомлення українців.

Література:

1. Куць О. М., Мадін М. П. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах. Харків, 2009. 318 с. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/books/kuts/etnosvidomict.doc (дата звернення: 15.01.2025).
2. Plokhyy S. The gates of Europe: A history of Ukraine. New-York, 2015. 433 p. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Plokhii_Serhii/The_Gates_of_Europe__A_History_of_Ukraine_anhl.pdf (date of access: 20.12.2024)
3. Горбань Т. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть. Київ, 2010. 381 с.
4. Наумов С. О. Імператорський Харківський університет і «українське відродження» першої половини XIX ст. *Дриновський збірник*. 2019. Вип. 11. С. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.7546/DS.2018.11.22>
5. Станіславенко Л. Українська національна ідея: перспективи сучасної інтерпретації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Вип. 7 (1). С. 184–189. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-1/27.pdf> (дата звернення: 15.01.2025).
6. Смолій В. А., Верменич Я. В. Ідеї націєтворення в українському інтелектуальному просторі XIX – початку XX ст. *Дослідження в галузі спеціальних історичних дисциплін*. 2021. Вип. 27. С. 140–155. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.140>
7. Слюсаренко В. Формування української нації у XIX столітті під владою імперій: європейський та азійський впливи. *Історико-патріотичний клуб «Алатир»: вебсайт*. URL: https://www.alatyr-history.club/?page_id=2378 (дата звернення: 15.01.2025).
8. Запкільняк Л. Українська історіографія в Галичині в XIX столітті: етапи модернізації. *З історії західноукраїнських земель*. 2021. Вип. 17. С. 24–38. DOI: <https://doi.org/10.33402/zuz.2021-17-23-39>
9. Тиский М. Г. Етапи становлення української національної ідентичності. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2011. № 21. С. 111–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2011_21_23 (дата звернення: 15.01.2025).

10. Українська еліта у другій половині XIX – на початку XXI століття: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі. Вибрані проблеми: монографія / відп. ред. Ігор Соляр. Львів, 2023. Кн. 1. 536 с. DOI: 10.33402/elita.2023-5-8

11. Зайцева З. Формування модерної української інтелігенції та її роль у націотворчих процесах кінця XIX – початку XX ст. *Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність* : колектив. монографія / за наук. ред. І. Д. Дудко. Київ, 2014. С. 81–103. URL: <http://surl.li/ujryoq> (дата звернення: 15.01.2025).

12. Ковальчук Н. Д., Овсянкіна Л. А. Українська національна ідея на вирішальних етапах розвитку українського суспільства. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 32 (4). С. 7–18. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.32(4)-1

13. Андропова І. Ф. Історична роль української інтелігенції у формуванні політичної культури суспільства в XIX ст. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 39. С. 148–151. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/74641> (дата звернення: 15.01.2025).

14. Діанова Н. М. Українська інтелігенція в контексті становлення модерної нації. *Вісник ОНУ. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1. С. 189–192. DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165936](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165936)

15. Кузіна Н. Формування національної свідомості українців під впливом україномовної періодики у 1907–1914 рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2019. Вип. 58. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2019_58_11 (дата звернення: 15.01.2025).

References:

1. Kuts, O. M., & Madin, M. P. (2009). *Etnonatsionalna svidomist u derzhavotvorchykh protsesakh* [Ethnonational consciousness in state-forming processes]. Kharkiv. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/books/kuts/etnosvidomict.doc [in Ukrainian].

2. Plochy, S. (2015). *The gates of Europe: A history of Ukraine*. New-York. Retrieved from https://shron3.chtyvo.org.ua/Plokhii_Serhii/The_Gates_of_Europe__A_History_of_Ukraine_anhl.pdf [in English].

3. Horban T. (2010). *Evoliutsiia idei natsionalnoho samovyznachennia v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi kintsia XIX – pershoi chverti XX stolit* [The evolution of the idea of national self-determination in Ukrainian socio-political thought of the end of the 19th – first quarter of the 20th centuries]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Naumov, S. O. (2019). Imperatorskyi Kharkivskyi universytet i «ukrainske vidrodzhennia» pershoi polovyny KhIKh st. [Imperial Kharkiv University and the “Ukrainian Renaissance” of the first half of the 19th century]. *Drynovskyi zbirnyk – Drinovsky collection*, 11, 188–194. <https://doi.org/10.7546/DS.2018.11.22> [in Ukrainian].

5. Stanislavenko, L. (2020). Ukrainska natsionalna ideia: perspektyvy suchasnoi interpretatsii [Ukrainian national idea: prospects of modern interpretation]. *Evropský politický a právní diskurz – European political and legal discours*, 7 (1), 184–189. Retrieved from <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-1/27.pdf> [in Ukrainian].

6. Smolii, V. A., & Vermenych, Ya. V. (2021). Idei natsiietvorennia v ukrainskomu intelektualnomu prostori XIX – pochatku XX st. [Ideas of nation-building in the Ukrainian intellectual space of the 19th – early 20th centuries] *Doslidzhennia v haluzi spetsialnykh istorychnykh dystsyplin – Research in the field of special historical disciplines*, 27, 140–155. <https://doi.org/10.15407/rksu.27.140> [in Ukrainian].

7. Sliusarenko, V. Formuvannia ukrainskoi natsii u XIX stolitti pid vladoiu imperii: yevropeyskyi ta aziyskyi vplyvy [Formation of the Ukrainian nation in the 19th century under the rule of empires: European and Asian influences]. *Istoryko-patriotychnyi klub «Alatyr»: vebсайт – Historical and patriotic club “Alatyr”: website*. Retrieved from https://www.alatyr-history.club/?page_id=2378 [in Ukrainian].

8. Zashkilniak, L. (2021). *Ukrainska istoriografiia v Halychyni v XIX stolitti: etapy modernizatsii* [Ukrainian historiography in Galicia in the 19th century: stages of modernization]. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel – From the history of Western Ukrainian lands*, 17, 24–38. <https://doi.org/10.33402/zuz.2021-17-23-39> [in Ukrainian].

9. Tyskyi, M. H. (2011). Etapy stanovlennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [Stages of the formation of Ukrainian national identity]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Mizhnarodni vidnosyny. – Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Volyn National University. International Relations*, 1, 111–114. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2011_21_23 [in Ukrainian].

10. Soliar I. (Ed.) (2023). *Ukrainska elita u druhii polovyni XIX – na pochatku XXI stolittia: osoblyvosti formuvannia, transformatsiia uiavlen, intelektualnyi potentsial. Zakhidni zemli. Vybrani problemy* [Ukrainian elite in the second half of the 19th – early 21st centuries: features of formation, transformation of ideas, intellectual potential. Western lands. Selected problems]: monograph. Book 1. Lviv. 10.33402/elita.2023-5-8 [in Ukrainian].

11. Zaitseva, Z. (2014). Formuvannia modernoi ukrainskoi intelihentsii ta yii rol u natsiotvorchykh protsesakh kintsia XIX – pochatku XX st. [The formation of the modern Ukrainian intelligentsia and its role in the nation-building processes of the late 19th – early 20th centuries]. *Ukrainske suspilstvo na shliakhu do politychnoi natsii: istoriia i suchasnist – Ukrainian society on the way to a political nation: history and modernity: monograph* (pp. 81–103). Kyiv. Retrieved from <http://surl.li/ujryoq> [in Ukrainian].

12. Kovalchuk, N. D., & Ovsiankina L. A. (2021). Ukrainska natsionalna ideia na vyrishalnykh etapakh rozvytku ukrainskoho suspilstva [Ukrainian national idea at the decisive stages of the development of Ukrainian society]. *Osvitnii dyskurs – Educational discourse*, 32 (4), 7–18. 10.33930/ed.2019.5007.32(4)-1 [in Ukrainian].

13. Andronova, I. F. (2003). Istorychna rol ukrainskoi intelihentsii u formuvanni politychnoi kultury suspilstva v XIX st. [The historical role of the Ukrainian intelligentsia in the formation of the political culture of society in the 19th century]. *Kultura narodiv Prychornomoria – Culture of the Black Sea Peoples*, 39, 148–151. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/74641> [in Ukrainian].

14. Dianova, N. M. (2019). Ukrainska intelihentsiia v konteksti stanovlennia modernoi natsii [Ukrainian intelligentsia in the context of the formation of a modern nation]. *Visnyk ONU. Seriia: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo – Ukrainian intelligentsia in the context of the formation of a modern nation*, 24, 189–192. [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165936](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165936) [in Ukrainian].

15. Kuzina, N. (2019). Formuvannia natsionalnoi svidomosti ukraintsiv pid vplyvom ukrainomovnoi perodyky u 1907–1914 rr. [Formation of the national consciousness of Ukrainians under the influence of Ukrainian-language periodicals in 1907–1914]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 58, 61–67. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2019_58_11 [in Ukrainian].